

Н. Г. Наумова
головний зберігач фондів,
Музей історичного центру міста Києва

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТАРАСОМ ШЕВЧЕНКОМ ПОРТРЕТА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША у 1843 році

У статті йдеться про відомий олійний портрет Пантелеймона Куліша роботи Тараса Шевченка. У нових виданнях “Повне зібрання творів Тараса Шевченка” та “Шевченківська енциклопедія” бачимо різночитання, що стосуються дати, місця виконання і побутування твору. Справді, історія виконання портрета ще має досить недосліджених моментів. Автор робить спробу звузити дату можливого виконання портрета, аргументуючи це документами і спогадами, а також висуває версію, що портрет був намальований влітку 1843 р. у маєтку польського письменника і історика Міхала Грабовського і аж до 1861 р. був його власністю. Власне, твір був оприлюднений лиш на аукціоні продажу речей Т. Шевченка і вперше фігурує у списку, складеному Михайлом Лазаревським. У історії його побутування є чимало білих плям, що потребують дослідження, вона поєднує три видатні постаті XIX ст.: Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша та Міхала Грабовського. Для підтвердження цієї версії виконання і побутування твору треба слід опрацювати і залучити великий архів М. Грабовського, що зберігається у Варшаві, тому дане дослідження залишається відкритим і потребує подальших пошуків.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Міхал Грабовський, Іван Фундуклей, Михайло Лазаревський, Григорій Честахівський.

N. H. Naumova
chief custodian of funds,
Museum of the historic center of Kyiv

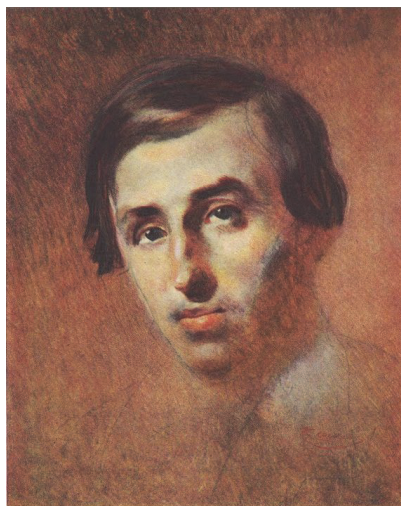
TO THE PROBLEM OF CREATING OF PANTELEYMON KULISH PORTRAIT BY TARAS SHEVCHENKO IN 1843

Abstract

The article deals with the problem of creating of Panteleymon Kulish portrait by Taras Shevchenko in 1843 (history, dating and location). They both persons being friends and patriots worked for Ukraine. There are some moments which can be discussed and the author tries to answer the questions dealing with the creation of this first artistic portrait of P. Kulish.

Keywords: *Panteleymon Kulish, Taras Shevchenko, Michael Grabovsky, Ivan Fundukley, Mychaylo Lazarevsky, Grygoriy Chestachivsky.*

Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш були друзями, що треба приймати, хоч не обійшлося без суперництва. Цілком зрозуміло, що, Шевченко визнавав авторитет Куліша, прислухався до його порад щодо редакції поезій. Своєю чергою Куліш не уникнув впливу Шевченка, про що сам не раз говорив, відомі і його відгуки про поета, діапазон яких від неприхованого захоплення талантом сягає таких висловів як “п’яна муза”. Може, це була звичайна людська заздрість, що не йому дана саме така Божа іскра поетичного таланту. Тарас Шевченко захоплювався історичним романом “Чорна рада”, щиро порадив виданню “Записки о Южной Руси”, але йому не сподобалася “Грамотка” Куліша, а той трохи роздратовано відгукнувся на Шевченків “Букварь Южнорусский”. Але, це саме він, Пантелеймон Куліш покрив домовину поета “червоною китайкою, за-слугою козацькою” і виголосив промову на Смоленському цвинтарі, відправляючи її з Петербурга на Україну.

На нині це суперництво, яке можна підтвердити конкретними висловлюваннями все ж побратимів один про одного, як і відома двоїстість Куліша, не мають жодної ваги. Адже нас цікавлять саме ті моменти, які їх єднали, а це, насамперед, спільна праця задля майбутнього рідного краю на ниві творення української літературної мови і національної самосвідомості. Почалася вона не лише у галузі літератури, а конкретно у Київській археологічній комісії по розборі старожитніх актів, у якій обидва працювали, досліджуючи пам’ятки минулого, і кожен любив безмежно і до болю цю Україну.

Тарас Шевченко писав 23 вересня 1844 р. у листі до М. Цертелева: “Якби мені Бог поміг докінчить те, що я тепер зачав, то й тоді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного”¹. Так він говорив про задумане ним періодичне видання “Живописная Украина”.

---

¹ *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 6 / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2003. С. 28.*

Пантелеймон Куліш почав працювати у Київській тимчасовій археографічній комісії по розбору старожитніх актів від початку її створення у 1843 р. при канцелярії київського генерал-губернатора Д. Бібікова. Він уже тоді переймався вітчизняною історією, археологією, літописами, всім, що було йому дорогим і чим він віддано займався до кінця життя, і ця робота була йому до душі. За його ж спогадами, які неодноразово цитувалися дослідниками біографій обох письменників, Тарас сам відшукав його помешкання і прийшов, щоб познайомитися. Тим самим роком довгий час датувався олійний портрет молодого Пантелеймона виконаний Тарасом Шевченком, вважалося, що він був написаний у Києві.

Коментар у новому Академічному виданні малярської спадщини поета подає широку дату, його виконання (літо 1843 р. — зима 1847 р.). Спробуємо звузити цю дату і висловити іншу версію про час і місце створення портрета.

Найраніше серед всіх, відомих нам зображень знаменитого літератора і історика виконане з великою симпатією до моделі, що, взагалі, характерно для художника Шевченка, який ніколи не працював заради заробітку, а малював тих людей, хто був йому близький, кого любив і шанував.

Куліш того літа водив Тараса по Києву, показуючи пам'ятки часів Київської Русі і повіз його до Межигірського монастиря. Разом з колегою Куліша, художником-іконописцем і вчителем малювання О. Сенчилю-Стефановським вони відправилися туди по Дніпру на плоту. Тоді ж Шевченко зробив начерки, на яких бачимо Дніпро і Вишгородські кручі, а на двадцятому аркуші альбому малюнків 1841–1843 рр. зображено групу людей біля багаття, які, мабуть, готують вечерю². Невеликі олівцеві зображення людських постатей не дуже означені, але серед них можна впізнати і самого Шевченка. Це дуже цікавий момент: він любив вставляти свою постать у композиції, тут це було уперше. Спостерігаємо це у краєвидах України, але найбільше він вдається до прийому означити свою присутність у малюнках, виконаних на засланні. Мав би бути серед тих людей і Куліш і, може, таки це він стоїть трохи далі, на узвишші, дивлячись з кручі на Дніпро, це дуже схоже на нього: таке усамітнення. Завдяки Кулішеві ми знаємо дату подорожі: на звороті аркуша (сторінка 38) його рукою зроблено запис народної пісні “Да все луги, все береги”, а нижче його ж рукою: “1843, іюня 13// въ ночи на плыту, на Днѣпре // противъ Межигорского монастыря.”

² Там само. Т. 8. Київ, 2013. Коментар № 115.

На цій самій сторінці бачимо невеличкий первісний начерк композиції “Судна рада”³. Можна припустити, що тоді ж були виконані і начерки деяких постатей з натури, використані пізніше у підготовчих малюнках, до офорта.

Побувши недовго у Києві, Т. Шевченко вирушив на батьківщину, щоб відвідати рідне село, родичів, могили батьків, і провів на Україні все літо, осінь і початок зими 1844 р. Згодом він писав у листі до Якова Кухаренка: “Був я торік на Україні, — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися”⁴. А чи не був з ним у цих подорожах Пантелеймон Куліш? Не маємо конкретних підтверджень, але це дуже вірогідно, бо ж не міг Шевченко їздити сам по відомих історичних місцях, а почав він з Межигірського Спаса. Період першої подорожі Шевченка на Україну надзвичайно цікавий і не до кінця досліджений, бракує документальних матеріалів. Петро Жур у своїй книзі “Літо перше”, оповідаючи про ті мандри, залучає певні спогади, які, на жаль, не мають конкретних дат. Логічно припустити, що Шевченко подорожував не один. Познайомившись з Кулішем, Тарас не міг не поділитися з ним своєю мрією створити художнє періодичне видання, у якому мав намір показати історію рідного краю, природу, народні традиції і побут. У кого ж ще питати поради, як не у нового друга, що знався на таких речах. Художник тому і просив його допомогти у написанні супровідних текстів до зображень. Звертався він з цим і до історика Йосипа Бодяньського, викладаючи програму і посилаючи йому у листі від 6–8 травня 1844 р. перший естамп “Судня рада” ще без тексту.

А тоді влітку 1843 р. Куліш запропонував Шевченкові звернутися до відомого польського письменника історика Міхала Грабовського, який захоплювався минулим України, збирав легенди і перекази, описував могильні кургани, вали, старожитні міста і укріплення. У наступному листі до Бодяньського йдеться про майбутню участь цього відомого літератора у виданні: “а Грабовський буде мені польські штуки видавать, а Куліш буде компонувати текст для народного теперішнього бити”⁵. Але так сталося, що ніхто з цих осіб не взяв участі у написанні текстів.

Пантелеймон Куліш познайомився з Міхалом Грабовським, автором історичної повісті “Stannica Hulajpolska”, яка найбільше його зацікавила, завітавши до нього під час своїх поїздок за завданням Археографічної

---

³ Там само. Коментар № 116.

⁴ Там само. Т. 6. С. 31.

⁵ Там само. С. 28.

комісії у містечко Олександрівка поблизу Чигирина. Пізніше він згадував той перший візит у автобіографічних споминах: “я узнал, что Грабовский живет близ Чигирина в наследственном мес течке Александровка... но сперва я объехал и обошел пешком `a la Walter-Scott места, описанные в украинско-польском романе”⁶. Також він згадував, що не раз бував у Грабовського і пізніше і проводив у його домі по декілька місяців.

Саме Куліш став ініціатором ближчого знайомства Шевченка з Грабовським, він хотів представити тому уже відомого поета, автора “Кобзаря” і “Гайдамаків”. Адже у творах обидвох піднімалися ті самі питання — спільна минувшина українців і поляків, причини тих давніх антагонізмів, що роз’єднували нащадків. Шевченко, скоріш усього, знав Грабовського ще по Петербургу, хоча не був з ним особисто знайомий. Він не міг також не знати відомої повісті “Коліївщина і степи”, надрукованої спершу у Вільні польською мовою (1832 р.) а згодом перекладену російською і опубліковану у журналі “Москвитянин”. Вона, до речі, отримала позитивну оцінку російської критики: “Автор принадлежит к числу талантов, которые украшают современную польскую литературу”⁷. Міг поет зустрічати польського письменника у редакції тижневика “Tygodnik Peterburski”, де той часто бував видавничих справах. Редактором цього видання був добрий знайомий поета поляк Ромуальд Подберезький, автор першої ґрунтовної статті-рецензії на випуск офортів “Живописная Украина”, де згадується ім’я Грабовського як історика, що буде брати участь у виданні. Подберезький говорить про великий інтерес до України, про те, що “один з наших найвідоміших письменників п. Міхал Грабовський займається укладенням дуже важливої широкої наукової праці (судячи з зібраних матеріалів, які я мав нагоду оглядати у Олександрівці) під назвою “Україна давня і нинішня”. Він, що надзвичайно цікаво, наголошує на тому, що ідея майбутньої книги співпадає із задумом “геніального письменника і поета а також маляра”, маючи на увазі Тараса Шевченка⁸.

Ми не маємо точних даних про перебування Шевченка у Олександрівці, але це спадає на думку одразу, коли читаєш у листі Куліша до Шевченка, від 5 червня 1844 р. таке: “Присилайте ваші картинки в Чигирин з написом “Михайлу Грабовському”. Я у нього буду, і він зна-

⁶ Материалы для биографии Кулиша // Киевская старина. 1897. Май. С. 352.

⁷ Москвитянин. 1842. IV. С. 356.

⁸ *Podbrzezki Romuald. Ukraina Malovnszcza // Tygodnik Peterburski. 1844. Ч. 9. С. 569–570.*

тиму, куди мені їх передать”⁹. А от у наступному листі від 3 грудня 1844 р. він висловлює своє скептичне ставлення до видання, і не чомусь, а саме тому, що, як можна зрозуміти, Тарас таки нічого не прислав, бо, може, у деяких моментах не був згоден з польським істориком, якого Куліш дуже поважав: “Вы, господа, принимаясь с ребяческим легкомыслием за Малороссию без советов людей серьезно занятых этим предметом, вредите во мнении публики самому предмету и компрометируете нас. Вибачайте за сю мову!”¹⁰.

Читаючи цей досить сердитий відгук, де альбом “Живописная Украина” названо “скороспілою” книжкою можна припустити, що вони мали зустрічатися і дискутувати, в розмовах не обійшлося без теми Хмельниччини, обговорення тих подій, згадки про які залишаються донині дражливими для представників обох народів. Тож логічно припустити, що ідея композиції “Дари в Чигрині” (сепія, потім офорт) могла з’явитися після тих дискусій саме там, у маєтку під Чигирином. Але щось пішло не так у задумі видання, ніяких “польських штук”, крім цього сюжету, не з’явилося. Це могло бути і питання мови пояснювальних текстів, бо у листах до О. Бодяньського поет настоює: “Тільки по-нашому — щоби тямали безглузді кацапи” і знову повторює у вже раніше згаданому листі: “бо треба, бачте, по-нашому, або так, як єсть у літописах”¹¹. Врешті, художник Шевченко підготував короткі тексти сам і награвіював їх під зображеннями українською і французькою мовами.

Книга Грабовського “Україна давня і нинішня” (саме її і мав на увазі Подберезький), яку Тарас Шевченко міг би дуже гарно проілюструвати, вийшла польською мовою у Києві уже у 1850 р. Але це, хоч і гарна, але лиш гіпотеза. У тому році Шевченко уже був на засланні, а Куліш теж мусив на деякий час припинити спілкування з польським колегою, не хотів кидати на нього тінь, але їх дружні творчі стосунки продовжилися пізніше. Повернувшись з заслання, Куліш знову зустрічався з Грабовським у Києві, відвідував його у Олександрівці разом з художником Львом Жемчужниковим. Про ці зустрічі і поїздки він оповідав у листі до Сергія Аксакова і згадуючи знайомство з Грабовським, коли він прожив у маєтку на березі мальовничої ріки Тясмин десь два тижні, зазначив, що саме етнічний поляк дав йому поштовх до вивчення історії своєї вітчизни. Багато дослідників, серед них і польський письменник Єжи Єнджиевич,

---

⁹ Листи до Т. Г. Шевченка / Упоряд. та комент. В. С. Бородін, В. П. Мовчанюк, М. М. Павлюк, В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата. Київ: Наукова думка, 1993. С. 20.

¹⁰ Там само. С. 32–33.

¹¹ *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. Т. 6. С. 27–28.*

автор книги “Ночі українські, або родовід генія” вважають, що Шевченко 1843 р. побував у Олександрівці разом із Кулішем¹². Можна, навіть, приблизно окреслити час: кінець липня — початок серпня 1843 р., опираючись на листи Куліша до М. Юзефовича. А ще: на олівцевому портреті Грабовського, автором якого, як вважає О. Федорук, є Куліш, стоїть дата: “4 авг. 1843”¹³.

Продовжуючи логіку, можна подумати, що і відомий олійний портрет Пантелеймона Куліша роботи Тараса Шевченка міг бути виконаний тоді ж і там само. Де б художник міг його намалювати? У Києві поет пробув менше двох тижнів, жив у трактирі на Бессарабці. Щоб малювати олією, потрібні не лише мольберт, етюдник палітра, фарби, але і час і місце.

Коментар нового Академічного видання, розширюючи попереднє датування, пропонує дату: червень 1843 року — 21–28 січня 1847 р. Чи міг він малювати портрет у Борзні, куди поїхав на весілля? Кулішеві там було не до позування. Відомі спогади самої Ганни Барвінок (Олександрі Білозерської) про це весілля, наповнені зворушливими деталями, але, якби боярин нареченого Тарас малював там портрет друга, то вона б сказала про це. Справа у тому, що вона взагалі і не знала тоді про існування такого портрета. Цілком можливо припустити, що портрет був намальований на прохання польського письменника, що поважав і любив Куліша, як історика. Аргументом цієї версії можуть бути рядки з листа Грабовського до Куліша, які наводиться у статті Володимира Гнатюка польською мовою, лиш для того, щоб підкреслити характер їх близьких стосунків, автор наголошує на стилі звертання (“пан” на “ти”). Фрагмент листа від 12 січня 1861 р. цитується дослідником польською мовою, подаємо дослівний переклад: “Чи пан не знає, що кохав його як людину, що мав його за одного з найталановитіших і найрозумніших людей в моєму житті... Забрав пан у мене свій портрет. Якщо не замовиш мені копії, то, принаймні, пришли фотографію. Хочу мати образ приятеля і письменника”¹⁴. Про який же це портрет йдеться? Чи не про той шевченків, який, вірогідно, залишився у Олександрівці, бо куди Куліш, що не мав постійного помешкання, міг його забрати. Але з часом портрет, насправді,

---

¹² Jedrzyzejewycz Jerzy. Noce Ukrainskie, albo rodowod geniusza. Warszawa, 1972. С. 212.

¹³ Федорук О. Міхал Грабовський на малюнках Куліша // Образотворче мистецтво. 2009. № 2. С. 14–17.

¹⁴ Гнатюк В. Польський літератор М. А. Грабовський і його приятелювання з П. О. Кулішем // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1928. Кн. XXIII. С. 120.

став цінністю, тому він попросив віддати його. Тим більш, було зрозуміло: нащадкам Грабовського він зовсім ні до чого.

Складається враження, що портрет виконано не так на замовлення, як за ініціативою художника, якому, насправді, він, ніби, ліг на душу, удався, незважаючи на певну незавершеність. Зображення не має жодних рис репрезентативності, воно не парадне, а скоріш виконане під настрій: з-під енергійних мазків олійної фарби, нанесених пензлем, проглядає олівцевий контур. Незавершеність, якраз, і робить його одним з найбільш живих, з посеред відомих зображень Куліша (а це ще один портрет невідомого художника, і світлини, виконані пізніше). Шевченко не любив цих нудних завершень, в його творі присутня та спонтанність, що і є показником таланту, прикладом вміння художника вловити характер, суть людини. Акцент зроблено на освітленому згори чолі і устах, а це улюблений прийом художника. Отаким був безвусий Пантелеймон Куліш на п'ять років молодший за Тараса, що у кінці липня 1843 р. відзначив 24 літа. А ось у 1847 р. Куліш був уже зовсім іншим, старшим, поважнішим.

Коментар у Академічному виданні й коментар у Шевченківській енциклопедії до портрета значно різняться між собою у подачі датування і побутування (їх ні автори, ні редактори не узгоджували і не взаємо-посилалися). У першому виданні йдеться про те, що твір був оприлюднений лиш у 1861 році на аукціоні, а автор енциклопедичної статті, говорить, що портрет був відібраний у Шевченка при арешті і до 1859 р. знаходився у “Третньому відділі”. Цьому немає жодних документальних підтверджень, він мав би фігурувати в описі відібраних речей. І як це могло б бути, хіба що художник возив його з собою, і він був у нього вилучений. А це ж не якийсь невеличкий начерк на папері, а олійна робота. Особа Куліша тоді була впізнаваною, до того ж, портрет на якому є автограф, не міг бути непоміченим. Цей автограф червоною фарбою теж свідчить про 1843 рік: пізніше Шевченко не підписував червоним.

22 березня 1847 р. Д. Бібіков дає розпорядження київському цивільному губернатору І. Фундуклею провести обшуки на квартирах всіх підозрюваних у належності до Кирило-Мефодіївського братства, на що той відповідає: “художника Шевченка в Києве нет — и неизвестно, где он теперь находится и когда приедет сюда. Квартиры у него в Києве в настоящее время не было, и потому обыск не мог быть сделан, но к оному будет приступлено, по прибытии его сюда”¹⁵.

Така відповідь видається трохи дивною, адже при бажанні дуже можливо було віднайти київське помешкання на Козиному болоті, воно

---

¹⁵ Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. Київ, 1982. № 205. С. 96.

було відоме Фундуклею, принаймні, про це можна було дізнатися у членів братства, яких уже допитували і у того ж Сажина, що там знімав квартиру. Але цивільний губернатор мабуть, якимось хотів віддалити цей обшук, може, маючи на увазі зберегти акварелі з видами Києва. Адже він був у добрих стосунках з Шевченком, мав намір підготувати видання з літографованими видами Києва. Цей колега Шевченка, мабуть і поставив свій підпис під деякими його завершеними акварелями з наміром урятувати їх. При арешті на переправі через Дніпро у поета відібрали речі і зробили їх перший опис: “1. Связка стихов, писем, разных бумаг на листов. // 2. Книга писання стихов под заглавием "Три лита". // 3. Маленький альбом со стихами и рисунками”¹⁶.

У наступному детальнішому описі відібраних речей, записані пістолети і, навіть, дрібні не варті уваги предмети, а портфель з малюнками названо “хламом”. На одному з документів, де йдеться про претензії рядового Шевченка, що полягають у проханні повернути йому малюнки, зокрема київські види, є резолюція графа Орлова: “Оставитъ под сохранением при деле, такая дрянъ, что нечего показывать”¹⁷ — так сказано про малюнки. Ми маємо аж 13 документів, що стосуються особистих речей, у яких і натяку немає на якийсь портрет¹⁸. Вже після заслання 23 січня 1859 р. Шевченко розписався у одержанні з “Третього відділу” портфеля з малюнками, на жаль, у цій розписці немає переліку речей¹⁹. Серед тих малюнків був олівецький портрет Шевченка, виконаний Кулішем 29 січня 1844 р., тобто у Києві, перед від’їздом поета до Петербурга, на який у світлі відгуку Орлова про залишені у “Третьому відділенні” начерки і малюнки слідчі не звернули уваги, бо й не впізнали у зображеному самого поета.

Уперше олійний портрет Пантелеймона Куліша роботи Тараса Шевченка був виставлений на другому аукціоні продажу речей Шевченка, організованому М. Лазаревським 7 травня 1861 р. У складеному ним списку у розділі “Опись картинамаъ в рамкахъ” під № 9 значиться “Портрет Кулиша (масл. крас.) неоконченн.”²⁰. Але яким було його побутування? Звідки він прийшов? Якби він був у майстерні у Академії мистецтв, то фігурував би у списку Г. Честахівського, а у ньому зафіксований лиш літографований портрет Куліша. А де ж, взагалі, той олій-

¹⁶ Там само. № 216. С. 106.

¹⁷ Там само. № 273. С. 146.

¹⁸ Там само. № 287. С. 154.

¹⁹ Там само. № 501. С. 307.

²⁰ Опис, зроблений М. Лазаревським, речей Т. Г. Шевченка, проданих після його смерті на 3-х аукціонах (28.04., 07.05., 14.05.1861 р.). ІЛАН України. Ф. 1. № 460.

ний знаходився з 1843 до 1861 року? Не міг ні Куліш, ні Шевченко возити його за собою впродовж 15 років. Дослідники зазначають, що був він і у Миколи Макарова і у Василя Білозерського, але це уже у 1861 р. Не так легко, а, можливо, і не вдасться до кінця прояснити цю історію. Але можна подумати, що Куліш, забравши свій портрет у Грабовського, на певний час передав його Василю Білозерському (вони всі тоді мешкали у Петербурзі, спілкувалися між собою). Згодом, порадившись, українська громада виставила його на аукціон, щоб зібрати гроші на перепоховання і упорядкування могили. Він потрапив не у чужі руки, його купив, заплативши 5 крб, Опанас Маркович, для якого сам Куліш був не дуже приємною особою, що пояснюється зв'язком останнього з Марко Вовчок. Від Марковича портрет перейшов (за логікою) до Ганни Барвінок, потім опинився у музеї українських старожитностей В. Тарновського. У каталозі він значиться під № 428 з припискою: “Голова молодого человека (по-видимому Кулиша в молодости)”²¹.

Отже, можна запропонувати дату: літо 1843 р., місце: Олександрівка і побутування: Грабовський (1843–1861), після 1861 р. – Куліш, Макаров, Білозерський, згодом Ганна Барвінок, а з 1907 р. Тарновський і т. д. Саме того року дружина передала до знаменитої уже колекції і олівцеве зображення Шевченка, зроблене Кулішем. Для підтвердження цієї версії виконання і побутування портрета треба було б залучити великий архів Грабовського, що зберігається у Варшаві, тому дане дослідження залишається відкритим для подальших пошуків.

REFERENCES

1. Borodin, V. S., Movchaniuk, V. P., Pavliuk, M. M., Smilianska, V. L., & Chamata, N. P. (Comps.). (1993). *Lysty do T. H. Shevchenka*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Fedoruk, O. (2009). Mikhal Grabovs'kyj na maliunkakh Kulisha. *Obrazotvorche mystetstvo*, 2, 14–17. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk, V. (1924). Pol's'kyj literator M. A. Hrabovs'kyj i joho pryiateliuvannia z P. O. Kulishem. In *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu VUAN*, (Vol. XXIII, pp. 110–122). Kyiv. [in Ukrainian].
4. Jedrzyjelijewycz, Jerzy. (1972). *Noce Ukrainskie, albo rodowod geniusza*. Warszawa. [in Polish].
5. Podbrzezki, Romuald. (1844). Ukraina Malovncza. *Tygodnik Peterburski*, (9), 569–570. [in Polish].
6. Shevchenko, Taras. (2001–2014). *Povne zibrannia tvoriv* (12 vols.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

---

²¹ Каталог Музея украинских древностей В. В. Тарновского. Т. 2. Чернигов, 1900. С. 193.